

Gheorghe Chivu

SECTORUL DE LIMBĂ LITERARĂ ȘI FILOLOGIE ȘI CERCETAREA LIMBII NOASTRE DE CULTURĂ

1. Colectivul de limba literară și stilistică al Institutului de Lingvistică din București, înființat de Tudor Vianu și devenit, în 1965, sub conducerea lui Ion Gheție, Sectorul de limbă literară și filologie, a avut încă de la început ca program științific de bază studierea limbii noastre de cultură¹.

Personalitatea distinctă a celor doi șefi de sector și nivelul atins de cercetarea lingvistică românească în perioadele în care ei și-au desfășurat activitatea au influențat însă, în mod evident, nu doar obiectivele științifice vizate, ci și rezultatele concrete ale cercetărilor întreprinse.

2. Având alături, la începutul activității desfășurate în institut, un colectiv eterogen ca pregătire și preocupări², deopotrivă cercetători științifici și cadre didactice universitare, Tudor Vianu și-a propus să elaboreze o istorie a limbii române literare din secolul al XIX-lea.

Au fost făcute, în acest scop, investigații asupra „limbii și stilului” scriitorilor reprezentativi ai epocii și asupra formei unor texte considerate ilustrative pentru procesul de constituire a stilurilor nonbeletristice, rezultatele fiind publicate, între 1956 și 1962, în trei volume de *Contribuții la studiul limbii române literare în secolul al XIX-lea*³ sau în paginile revistelor „Limba română” și „Studii și cercetări lingvistice”⁴. A fost efectuată, de asemenea, o cercetare de detaliu asupra operei eminesciene antume (însoțită nu o dată de corectarea formei textelor tipărite în monumentală ediție Perpessicius⁵ și de formularea unor constatări stilistice⁶) cu

¹ Vezi pentru istoria sectorului (din care au făcut parte, pentru perioade diferite de timp, din rațiuni pur administrative, și colectivul de stilistică și poetică și chiar colectivul de gramatică), textul redactat de Ion Gheție pentru volumul *Institutul de Lingvistică „Iorgu Iordan” din București. 50 de ani de existență (1949–1999)*, Editura Univers Enciclopedic, București, 1999, p. 132–137.

² Au făcut parte din acest colectiv chiar istorici literari, între care Șerban Cioculescu, Ion Crețu, Ion Dumitrescu, Dumitru Marmeliuc, Cornel Regman, Vladimir Streinu.

³ *Contribuții la studiul limbii române literare din secolul al XIX-lea*, I–III, Editura Academiei, București, 1956–1962.

⁴ Vezi, între acestea, Grigore Brâncuș, *Părerile lui Constantin Negruzzi despre limbă*, în LR, V, 1956, nr. 4, p. 19–34; Mircea Seche, *Despre stilul sportiv*, în LR, VIII, 1959, nr. 2, p. 80–98; Gh. Bolocan, *Unele caracteristici ale stilului publicistic al limbii române literare*, în SCL, XII, 1961, nr. 1, p. 35–71; Constant Maneca, *Considerații asupra stilurilor limbii române literare în lumina frecvenței cuvintelor*, în LR, XV, 1966, nr. 4, p. 353–366.

⁵ A se vedea în acest sens, între altele, articolele publicate de Ion Crețu, în LR, XIII, 1964, nr. 3, p. 196–205, XIV, 1965, nr. 2, p. 225–230.

LR, LVIII, nr. 1, p. 5–64, București, 2009

scopul de a întocmi primul *Dicționar al limbii poetice a lui Eminescu*⁷, conceput ca un punct obiectiv de referință în stabilirea contribuției aduse de marele poet la perfecționarea expresiei artistice românești⁸. A fost elaborată, după lectura atentă a majorității cărților și publicațiilor periodice apărute între 1780 și anul înființării Societății Academice Române⁹, *Bibliografia analitică a limbii române literare. 1780–1866*, instrument de lucru indispensabil pentru aflarea opiniilor formulate cu privire la problemele limbii literare și la stilul scriitorilor într-o epocă de maximă efervescență culturală și națională.

Toate acestea erau rezultate ale aplicării ideilor formulate, în deceniul al șaselea al secolului trecut (când în programa analitică a facultăților cu profil filologic fusese introdus cursul de istoria limbii literare) de către Iorgu Iordan¹⁰, Al. Rosetti¹¹, Al. Graur¹², Ion Coteanu¹³, Boris Cazacu¹⁴ (toți având responsabilități și în cercetarea lingvistică) și, desigur, de Tudor Vianu¹⁵, idei potrivit cărora româna literară s-a constituit în secolul al XIX-lea, pe baza subdialectului muntelesc, în urma activității marilor autori de literatură, creatori prin scrisul lor ai celei mai alese forme de expresie a limbii naționale.

3. În anul 1965, după o activitate de un deceniu ca sector independent al Institutului de Lingvistică, Sectorul de limbă literară și stilistică s-a transformat, sub conducerea lui Ion Gheție, în Sectorul de limbă literară și filologie.

⁶ Dintre autorii *Dicționarului*, au publicat asemenea constatări, în revistele Institutului, Tudor Vianu (SCL, V, 1954, p. 165–200; LR, VII, 1958, nr. 6, p. 29–39, VIII, 1959, nr. 3, p. 25–33, XIII, 1964, nr. 1, p. 13–19), Gh. Bulgăr (LR, VII, 1958, nr. 6, p. 51–58, X, 1961, nr. 1, p. 48–57) și Flora Șuteu (LR, XIV, 1965, nr. 1, p. 45–63).

⁷ Adunarea materialului pentru volum a fost făcută de Gh. Bulgăr, Șerban Cioculescu, Ion Crețu, Ion Dumitrescu, Dumitru Marmeliuc, Luiza Seche, Vladimir Streinu și Flora Șuteu. Iar redactarea *Dicționarului* propriu-zis a revenit unui colectiv restrâns format din Gh. Bulgăr, Ion Gheție, Luiza Seche și Flora Șuteu.

⁸ Pentru detalierea acestor obiective, vezi *Cuvântul înainte la Dicționarul limbii poetice a lui Eminescu*, Editura Academiei, București, 1968, p. 3–4, textul fiind redactat, după moartea lui Tudor Vianu, de către Ion Gheție.

⁹ Investigațiile, întreprinse de Eugenia Contraș, Elena Cortez, Ion Gheție, Paul Lăzărescu, Cornel Regman, Luiza Seche, Mircea Seche, Sanda Stavrescu, Gheorghe Șerban, Marina Vlasiu, s-au bazat pe fondurile de carte și periodice ale Bibliotecii Academiei din București, după cum se precizează în *Nota explicativă la Bibliografia analitică a limbii române literare. 1780–1866*, Editura Academiei, București, 1972, p. 9.

¹⁰ Iorgu Iordan, *Limba literară (Privire generală)*, în LR, III, 1954, nr. 6, p. 52–57 și *Pe marginea discuțiilor asupra limbii literare*, în „Gazeta literară”, II, 1955, nr. 26 (62), p. 4.

¹¹ Al. Rosetti, *Despre unele probleme ale limbii literare*, [București, 1956].

¹² Al. Graur, *Cum se studiază limba literară*, în LL, III, 1957, p. 115–132 (reluare a unui articol publicat în „Contemporanul”, nr. 48, din 30 noiembrie 1956, p. 1, 4).

¹³ I. Coteanu, *Româna literară și problemele ei principale*, Editura Științifică, București, 1961.

¹⁴ B. Cazacu, *Studii de limbă literară. Probleme actuale ale cercetării ei*, București, 1960.

¹⁵ T. Vianu, *Din problemele limbii române literare a secolului al XIX-lea, în Probleme de stil și artă literară*, Editura de Stat pentru Literatură și Artă, București, 1955, p. 178–196.

Participant el însuși la elaborarea lucrărilor conduse de Tudor Vianu, noul șef de sector s-a implicat în finalizarea și tipărirea *Dicționarului Eminescu*, publicat în 1968, și a *Bibliografiei analitice a limbii române literare*, apărută în 1972. Și, continuându-se colaborarea cu profesorii Facultății de Litere în vederea elaborării proiectatei istorii a limbii române literare moderne, o parte dintre cercetările apărute în *Contribuții* au fost reluate, în 1969, în *Studii de istoria limbii române literare. Secolul al XIX-lea*, coordonate de Al. Rosetti și Boris Cazacu¹⁶. În volumul al doilea al noii culegeri a fost inclusă o *Bibliografie privitoare la istoria limbii române literare din secolul al XIX-lea*, semnată de Aurel Nicolescu¹⁷, șeful serviciului de documentare din Institutul de Lingvistică.

În 1968, Ion Gheție inclusese însă în planul de perspectivă al sectorului două importante teme: *Istoria limbii române literare* de la origini până în epoca modernă și *Originile scrisului literar românesc*¹⁸.

Pentru limpeziri cu caracter teoretic și metodologic, absolut necesare în realizarea acestor lucrări, respectiv pentru mai buna cunoaștere a textelor literare vechi, au fost inițiate o serie de cercetări preliminare, grupate la început în trei volume de *Studii de limbă literară și filologie*, apărute în 1969, 1972 și 1974¹⁹. Au fost studiate acum limba unor monumente ale scrisului vechi românesc (între care tipăriturile coresiene, cele semnate de Varlaam, *Biblia de la București*) și rolul acestora în evoluția și unificarea limbii române literare vechi sau modul de reflectare a normelor literare în unele gramatici și dicționare anterioare secolului al XIX-lea. O serie de chestiuni de metodă privind datarea și localizarea textelor rotacizante sau relația dintre aceste scrieri și tipăriturile coresiene au format obiectul unor ample studii incluse de Ion Gheție în volumul *Începuturile scrisului în limba română*, apărut în 1974²⁰.

Studiilor de mai mică sau de mai mare întindere, care probau relația organică dintre cercetarea diacronică a românei literare și investigația filologică, li s-au alăturat, după 1970, mai multe volume de referință, și ele cercetări preliminare

¹⁶ *Studii de istoria limbii române literare. Secolul al XIX-lea*, I–II, Editura pentru Literatură, [București], 1969. În primul volum al noii culegeri au fost publicate studii cu valoare metodologică și cercetări privitoare la dezvoltarea stilurilor nonbeletristice sau la opiniile autorilor din epocă asupra limbii literare.

¹⁷ Vezi *Studii de istoria limbii române literare. Secolul al XIX-lea*, II, p. 545–617.

¹⁸ Vezi *Cuvântul înainte* publicat de Ion Gheție în deschiderea primului volum de *Studii de limbă literară și filologie*, Editura Academiei, București, 1969, p. 7.

¹⁹ *Studii de limbă literară și filologie*, [I]–III, Editura Academiei, București, 1969–1974.

²⁰ I. Gheție, *Începuturile scrisului în limba română. Contribuții filologice și lingvistice*, Editura Academiei, București, 1974.

pentru tratatul de istorie a limbii literare, deși fiecare deschidea o perspectivă nouă asupra unor domenii bine delimitate ale investigației lingvistice diacronice.

Astfel, în 1974, Ion Gheție și Alexandru Mareș tipăresc *Graiurile dacoromâne în secolul al XVI-lea*²¹, prima lucrare românească de dialectologie istorică. Un an mai târziu, Ion Gheție publică *Baza dialectală a românei literare*²², o istorie a evoluției normelor de bază ale românei literare scrise, în care sunt puse în evidență mutațiile produse în procesul de constituire a normelor unice supradialectale și diferența marcantă existentă în timp între forma textelor literare și cea a documentelor neoficiale. În 1976, Flora Șuteu evidențiază, prin volumul *Influența ortografiei asupra pronunțării literare românești*²³, relațiile instituite, în secolul al XIX-lea, între norma ortografică și cea ortoepică și identifică etapele de constituire a rostirii literare românești moderne. Mariana Costinescu valorifică, prin volumul *Normele limbii literare în gramaticile românești*, carte apărută în 1979, o serie de cercetări consacrate, între 1968 și 1971, evoluției normelor recomandate de gramaticile tipărite între 1780 și 1963²⁴. Două lucrări lexicografice, prefațate de ample studii, lucrări gândite inițial ca simple cercetări de sinteză bibliografică, abordează diacronic două componente ale lexicului limbii române literare vechi. *Dicționarul limbii române literare vechi (1640–1780)*, apărut în 1987 sub semnătura Mariane Costinescu, Magdalenei Georgescu și Florentinei Zgraon²⁵, argumentează existența termenilor literari regionali, iar *Dicționarul împrumuturilor latino-romanice în limba română veche (1421–1760)*, terminat de Gheorghe Chivu, Emanuela Buză și Alexandra Roman Moraru în 1982, dar tipărit un deceniu mai târziu²⁶, probează influența exercitată de limbile occidentale de cultură asupra scrisului vechi românesc și existența, încă înainte de 1760²⁷, a unui autentic vocabular neologic „de cultură generală”²⁸.

²¹ Ion Gheție, Al. Mareș, *Graiurile dacoromâne în secolul al XVI-lea*, Editura Academiei, București, 1974.

²² Ion Gheție, *Baza dialectală a românei literare*, Editura Academiei, București, 1975.

²³ Flora Șuteu, *Influența ortografiei asupra pronunțării literare românești*, Editura Academiei, [București], 1976.

²⁴ Mariana Costinescu, *Normele limbii literare în gramaticile românești*, Editura Didactică și Pedagogică, București, 1979.

²⁵ Mariana Costinescu, Magdalena Georgescu, Florentina Zgraon, *Dicționarul limbii române literare vechi (1640–1780). Termeni regionali*, Editura Științifică și Enciclopedică, București, 1987.

²⁶ Gheorghe Chivu, Emanuela Buză, Alexandra Roman Moraru, *Dicționarul împrumuturilor latino-romanice în limba română veche (1421–1760)*, Editura Științifică, București, 1992.

²⁷ Cercetarea a fost limitată de autori la anul 1760, întrucât Neculai Ursu anunțase, în introducerea volumului intitulat *Formarea terminologiei științifice românești* (Editura Științifică, București, 1962, p. 5), elaborarea unui studiu monografic consacrat neologismelor limbii române literare din perioada 1760–1860. Lucrarea anunțată a fost tipărită recent (N. A. Ursu, Despina Ursu, *Împrumutul lexical în procesul modernizării limbii române literare (1760–1860)*, I. Studii lingvistice și de istorie culturală, II. Repertoriu de cuvinte și forme, Editura Cronica, Iași, 2004–2006).

²⁸ Formularea îi aparține lui Ion Gheție (*Istoria limbii române literare*, București, 1978, p. 121).

Fructificând aceste numeroase, detaliate și adesea inovatoare investigații, un colectiv coordonat de Ion Gheție (din care au făcut parte, alături de unii membri ai sectorului, Mirela Teodorescu și Constantin Frâncu, cadre didactice la facultățile de profil din București și Iași), a încheiat, în 1987, redactarea lucrării *Istoria limbii române literare. Epoca veche (1532–1780)*²⁹. Volumul, punând în practică, după modificările de rigoare, impuse în primul rând de amploarea diferită a investigației, modelul preconizat în *Istoria limbii române literare*, tipărită de Ion Gheție în 1978³⁰, și aplicând principiile formulate de același cercetător în volumul intitulat *Introducere în studiul limbii române literare*, apărut în 1982³¹, a fost editat un deceniu mai târziu, din cauza unor reticențe ale editorilor față de cercetarea lingvistică, în general, și față de cea de tip diacronic, în special. El se constituie în prima istorie a limbii române literare care pune în evidență evoluția sistemului limbii, iar nu modificarea concepției autorilor de texte față de limba literară. Este deci o istorie internă a limbii, care descrie evoluția tuturor compartimentelor sistemului, inclusiv variantele culturale (adică stilurile funcționale), iar nu o sumă de monografii consacrate autorilor importanți sau scrierilor considerate reprezentative.

4. Motive diverse, între care numărul relativ redus de membri ai sectorului și specializarea acestora în investigarea lingvistică și filologică a textelor vechi, au făcut ca proiectul elaborării unui nou volum, consacrat istoriei limbii române literare moderne, să nu poată fi dus la bun sfârșit.

Au fost, în schimb, finalizate mai multe proiecte anterioare. Ion Gheție, aprofundând cercetările de dialectologie diacronică, fără de care cercetarea istorică a limbii literare nu poate fi făcută în mod adecvat, a tipărit, în 1994, *Introducere în dialectologia istorică românească*³², iar în anul 2000, volumul intitulat *Grairiile daco-române în secolele al XIII-lea – al XV-lea*³³. Gheorghe Chivu, valorificând o serie de cercetări consacrate, în 1980–1981, vechilor texte științifice românești³⁴,

²⁹ Gheorghe Chivu, Mariana Costinescu, Constantin Frâncu, Ion Gheție, Alexandra Roman Moraru, Mirela Teodorescu, Coordonator Ion Gheție, *Istoria limbii române literare. Epoca veche (1532–1780)*, Editura Academiei Române, București, 1997.

³⁰ Ion Gheție, *Istoria limbii române literare. Privire sintetică*, Editura Științifică și Enciclopedică, București, 1978.

³¹ Idem, *Introducere în studiul limbii române literare*, Editura Științifică și Enciclopedică, București, 1982.

³² Idem, *Introducere în dialectologia istorică românească*, Editura Academiei Române, București, 1994.

³³ Idem, *Grairiile dacoromâne în secolele al XIII-lea–al XVI-lea (până la 1521)*, Editura Academiei Române, București, 2000.

³⁴ Gh. Chivu, *Stilul celor mai vechi texte științifice românești (1640–1780)*, I–V, în LR, XXIX, 1980, nr. 2, p. 111–122, XXX, 1981, nr. 1, p. 45–60, nr. 2, p. 139–147, nr. 3, p. 221–231, nr. 5, p. 505–515.

cercetări extinse, în *Istoria* apărută în 1997³⁵, asupra tuturor variantelor culturale ale românei literare vechi, tipărește, în anul 2000, *Limba română de la primele texte până la sfârșitul secolului al XVIII-lea. Variantele stilistice*³⁶. În același an, câțiva dintre autorii *Istoriei limbii române literare vechi*, cărora li s-au alăturat Floarea Vîrban și Emil Suciuc, publică o culegere de *Contribuții la studiul limbii române literare*, consacrate unora dintre cele mai semnificative aspecte ale evoluției scrisului românesc literar între 1688 și 1780³⁷. În acest secol de transformări remarcabile, consemnate în toate compartimentele limbii noastre de cultură, s-a produs, de altfel, nu numai prima unificare a românei literare în cartea bisericească, unificare aflată adesea în atenția membrilor sectorului³⁸, ci și o separare, amplificată în timp, între scrisul bisericesc, continuator al vechii noastre limbi literare, și scrisul laic, intens modernizat după sfârșitul secolului al XIX-lea. Scrisul bisericesc, luat drept model pentru unificarea românei literare moderne de reprezentanții Școlii Ardelene și apoi, programatic, de către Ion Heliade Rădulescu (după cum a demonstrat în mai multe articole Ion Gheție³⁹), și-a păstrat până astăzi trăsăturile conservatoare, funcționând, în fapt (cum a argumentat Gheorghe Chivu⁴⁰), nu ca un stil independent⁴¹, ci ca o variantă adesea ignorată a românei literare moderne.

5. Atenția acordată constant cercetării limbii române literare de către membrii colectivului condus, imediat după înființarea Institutului de Lingvistică, de către

³⁵ Vezi *Istoria limbii române literare. Epoca veche (1532–1780)*, p. 257–260, 472–481.

³⁶ Gh. Chivu, *Limba română de la primele texte până la sfârșitul secolului al XVIII-lea. Variantele stilistice*, Univers Enciclopedic, București, 2000.

³⁷ Gheorghe Chivu, Magdalena Georgescu, Ion Gheție, Alexandra Moraru, Emil Suciuc, Floarea Vîrban, Florentina Zgraon, *Contribuții la istoria limbii române literare. Secolul al XVIII-lea (1688–1780)*, Clusium, [Cluj-Napoca], 2000.

³⁸ În afara studiilor pe marginea acestui subiect scrise, pentru *Contribuții*, de Ion Gheție (p. 91–111) și Florentina Zgraon (p. 112–152), vezi Ion Gheție, *Contribuții la problema unificării limbii române literare. Momentul 1750*, în LR, XX, 1971, nr. 2, p. 113–124 (cu reveniri asupra problemei în *Baza dialectală*, p. 377–430 și în LR, XXXVI, 1987, nr. 5, p. 399–407); Alexandra Roman, *Contribuții la problema unificării limbii literare. În legătură cu edițiile românești din secolul al XVI-lea ale Psaltirii*, în LR, XXIII, 1974, nr. 1, p. 13–24; Magdalena Georgescu, *Contribuții la problema unificării limbii literare. Despre edițiile succesive ale Molitvenicului din secolul al XVIII-lea*, în LR, XXIV, 1975, nr. 4, p. 323–331.

³⁹ Vezi I. Heliade Rădulescu și selecția cuvintelor românești „clasice”, în LR, XVI, 1967, nr. 3, p. 221–223 și Ion Heliade Rădulescu și unificarea limbii române literare, în LR, XXI, 1972, nr. 2, p. 91–102.

⁴⁰ Vezi articolul *O variantă ignorată a românei literare moderne – limbajul bisericesc*, în LR, XLIV, 1995, nr. 9–12, p. 445–453 și conferința *Civilizație și cultură. Considerații asupra limbajului bisericesc actual*, Editura Academiei Române, București, 1997.

⁴¹ Cf. Lidia Sfirlea, *Delimitarea stilurilor literare românești*, în *Studii de limbă literară și filologie*, II, Editura Academiei, București, 1972, p. 145–206.

Tudor Vianu, colectiv devenit, sub conducerea lui Ion Gheție, Sectorul de limbă literară și filologie, s-a concretizat, în mod indiscutabil, în notabile contribuții științifice. Urmare a volumelor apărute sub egida sau în publicațiile periodice ale institutului și a contribuțiilor teoretice formulate în paginile acestora, cercetarea diacronică a limbii noastre de cultură se face astăzi altfel decât în deceniul al cincilea al secolului trecut, atunci când limba literară a devenit, în mod programatic, obiect de studiu pentru lingviști.

Cu toate acestea, primul obiectiv științific stabilit, în urmă cu aproape șase decenii, de către membrii colectivului de limbă literară și stilistică, anume elaborarea unei istorii a limbii române literare în secolul al XIX-lea, nu a fost atins⁴².

Prin *Tratatul de istorie a limbii române*, aflat în prezent în lucru în cadrul Institutului de Lingvistică „Iorgu Iordan – Al. Rosetti”, tratat în elaborarea căruia sunt implicați, exact ca acum șaiszeci de ani, toți cercetătorii Sectorului de limbă literară și filologie și multe cadre didactice ale facultăților de profil din București, Iași și Timișoara, va fi, sperăm, îndeplinit proiectul formulat de Tudor Vianu, proiect adus mult mai aproape de cercetarea lingvistică diacronică de Ion Gheție, *Istoria limbii române literare de la origini până astăzi*.

LE DÉPARTEMENT DE LANGUE LITTÉRAIRE ET
DE PHILOGIE ET LES RECHERCHES CONCERNANT LE ROUMAIN

(Résumé)

L’auteur présente les recherches ayant comme objet l’histoire du roumain littéraire, réalisées dans le cadre de l’Institut de Linguistique de Bucarest depuis le commencement des ses activités jusqu’à présent.

En même temps, l’auteur réalise une évaluation des effets que ces recherches ont eus sur les principes et les méthodes utilisées dans la linguistique roumaine diachronique.

Cuvinte-cheie: limbă literară, dialectologie diacronică, stilistică lingvistică.

Mots-clés: langue littéraire, dialectologie diachronique, stylistique linguistique.

*Institutul de Lingvistică „Iorgu Iordan – Al. Rosetti”
București, Calea 13 Septembrie nr. 13*

⁴² Au fost efectuate totuși, în ultimul timp, o serie de cercetări speciale, între acestea studiul consacrat de Maria Stanciu-Istrate calculului lingvistic, aspect al modernizării vocabularului românei literare puțin studiat anterior. Vezi Maria Stanciu-Istrate, *Calcul lingvistic în limba română (cu specială referire la scrieri beletristice din secolul al XIX-lea)*, Editura Academiei Române, București, 2006.